

O původu snů (První český překlad dopisu, který v létě roku 1663 (nebo 1664) napsal B. Spinoza svému příteli Pieteru Ballingovi.)

*ABOUT THE ORIGIN OF DREAMS (THE FIRST CZECH TRANSLATION OF LETTER, WHICH B.
SPINOZA WROTE TO HIS FRIEND P. BALLING IN SUMMER OF 1663 OR 1664.)*

Martin Hemelík¹

Abstrakt: V rámci této stati je publikován první český překlad dopisu, který v létě roku 1663 (nebo 1664) napsal B. Spinoza svému příteli P. Ballingovi. Obsahem dopisu je Spinozovo vysvětlení původu lidských snů a imaginace. Vysvětluje tento problém v souvislosti s událostmi kolem smrti přítelova syna.

Klíčová slova: Spinoza, P. Balling, dopis, původ snů.

Abstract: In the frame of this paper is published the first czech translation of letter, which B. Spinoza wrote to his friend P. Balling in summer of 1663 or 1664. The content of letter which is Spinoza's explication of the origin of human dreams and imaginations. He explicates this problem in the connection with death of friend's son.

Keywords: Spinoza, P. Balling, letter, origin of dreams

¹ Ústav cizích jazyků, III. lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Ruská 87, 100 00 Praha 10, martin.hemelik@lf3.cuni.cz

1 Několik slov úvodem

V celé dochované spinozovské korespondenci se nachází jen jeden jediný dopis, který filosof napsal svému příteli **Pieteru Ballingovi**. (J. Hrůša do svého překladu této korespondence uvedený dopis nezahrnul, protože nebyl původně napsán latinsky.²) Přitom je vysoce pravděpodobné, že mezi oběma přáteli byla vyměněna celá řada dopisů.

Bohužel o samotném P. Ballingovi (? – 1665), tomto dalším členu amsterodamského spinozovského kruhu, je toho známo poměrně málo.³ Také on, podobně jako další Spinozovi přátelé, byl obchodníkem, s nímž se filosof setkal v obchodních kruzích na amsterdamské burze pravděpodobně ještě před rokem 1656.⁴ Hlavním polem Ballingovy obchodní činnosti bylo zprostředkování vzájemných kontaktů mezi amsterdamskými a haarlemskými obchodníky a jejich španělskými partnery, což byla jedna z hlavních oblastí obchodních aktivit provincie Holland. Byl k tomu příhodně disponován, protože uměl velmi dobře španělsky. (Z hlediska přátelských vztahů se Spinozou pak bylo důležité, že kromě toho také výborně ovládal latinský jazyk.)

O jeho vlastním životním osudu bohužel není nic bližšího známo snad kromě toho, že velmi trpěl smrtí svého syna⁵ a že v roce 1665 sám podlehl morové nákaze, která tehdy zachvátila nizozemské provincie a svou krutou daň si vybírala zejména v početné populaci metropole provincie Holland Amsterdamu.

Sám P. Balling se hlásil podobně jako další Spinozův přítel J. Jellesz k jedné z nizozemských náboženských komunit, k tzv. sociniánům, tj. racionalisticky zaměřeným kolegiantům. Své vlastní názory uveřejnil v roce 1662 v anonymně vydaném pamfletu *Het Licht op den Kandelaar* (Světlo na svícnu). Ten byl v době svého vydání obecně považován za kvakerský⁶ text, protože se v něm objevují úvahy o „vnitřním světle“, které člověka vede.

Kolegianti sami sice tuto kvakerskou myšlenku obecně odmítali, avšak racionalisticky orientovaní kolegianti, tj. sociniáni jako například Spinozovi přátelé Jellesz či Balling, se pokoušeli propojit poněkud mysticizující kvakerskou nauku o „pravém světle“ a emanaci z Boha s karteziánskými a spinozovskými idejemi „z přirozeného světla rozumu“. Takové názory také Balling vtělil do svého pamfletu, který se stal v onom období jedním z nejvíce veřejně diskutovaných textů.

Na přelomu padesátých a šedesátých let patřil P. Balling zřejmě mezi nejbližší přátele B. Spinozy. Byl v neustálém kontaktu s filosofem a často k němu do Rijnsburgu zajížděl. Proto také byl podrobně obeznámen s tím, jak se vyvíjely Spinozovy filosofické názory.

Mohl to velice dobře a vhodně využít, když v roce 1664 pořizoval první holandský překlad Spinozova výkladu Descartových *Principů filosofie*. Jeho přednost to ovšem byla

² Viz B. Spinoza: *Listy*, přel. J. Hrůša, v: *Benedikta de Spinozy Spisy filosofické II, Filosofická bibliotéka, řada II, čís. 8*, ČAVU Praha 1932. Viz Hrůšovu poznámku na str. 103.

³ Následující pasáže jsou založeny na obsahu některých částí mé spinozovské monografie. Viz Hemelík, M.: *Baruch Benedictus Spinoza (1632-1677). Doba, život a myšlenky novověkého filosofa.*, Filosofia, Praha 2006, zejména str. 236 a násl.

⁴ Nejspíše to bylo mezi lety 1654 (smrt Spinozova otce) a 1656. V tomto období převzal Spinoza vypořádání pohledávek a závazků z obchodnické činnosti zemřelého otce. Viz Hemelík, M.: *cit. dílo*, str. 103 a násl.

⁵ To je zřejmé z obsahu dopisu obsaženého v této stati.

⁶ Kvakeři – náboženská komunita vzniklá a působící zejména v Anglii.

zvláště v situaci, kdy do holandského jazyka překládal rovněž text prvních dvou knih Spinozovy *Etiky*.

2 Základní informace o dopise č. XVII

Originál tohoto dopisu, který byl napsán holandsky, se bohužel nedochoval. Z toho, v jaké podobě byl dopis pod č. XXX uveřejněn v *Opera Posthuma* a *Nagelate Schriften*, lze usuzovat, že latinský překlad holandského originálu pořídil sám B. Spinoza a že holandská verze z *Nagelate Schriften* je pouhý zpětný překlad latinského textu do holandštiny bez znalosti originálu.⁷

První český překlad i s poznámkami k němu byl pořízen z Gebhardtovy edice Spinozových děl⁸ s přihlédnutím k ruskému⁹ a německému překladu.¹⁰

Seznam použitých zdrojů

Spinoza *Opera*. Im Auftrag der Heidelberger Akademie der Wissenschaften herausgegeben C. Gebhardt., Bd. I-IV, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg 1923-1925.

Der Briefwechsel des Spinoza im Urtexte, herausgegeben H. Ginsberg, E. Koschny, Leipzig 1876.

Spinozas Briefwechsel, ed. J. Stern, Reclam, Leipzig 1904.

Бенедикт Спиноза *Избранные произведения*, I-II, Moskva 1957.

Hemelík, M.: *Baruch Benedictus Spinoza (1632-1677). Doba, život a myšlenky novověkého filosofa.*, Filosofia, Praha 2006.

⁷ Viz Spinoza *Opera*. Im Auftrag der Heidelberger Akademie der Wissenschaften herausgegeben C. Gebhardt. Bd. IV, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg 1923-1925, str. 394.

⁸ *Tamtéž*, str. 274-278.

⁹ Бенедикт Спиноза: *Избранные произведения*, II, Moskva 1957, str. 444-446.

¹⁰ *Spinozas Briefwechsel*, ed. J. Stern, Reclam, Leipzig 1904, str. 69-72.

Epistola XVII.

Viro Doctissimo ac Prudentissimo

PETRO BALLINGO

B. d. S.

Versio.ⁱ

Dilecte Amice,

Postrema tua, 26. elapsi mensis, ni fallor, scripta, recte ad meas manus pervenit. Non exigua me ea tristitia, ac sollicitudine affecit, licet eadem valde decreverit, ubi tuam prudentiam, & animi fortitudinem perpendo, quibus fortunae, vel potius opinionis incommoda eo tempore, quo validissimis te oppugnant armis, contemnere nosti. Mea tamen indies accrescit sollicitudo; & propterea per nostram ego te amicitiam oro, atque obsecro, ne multis ad me scribere tibi grave sit. Quantum omina, quorum mentionem facis, attinet, nempe quod infante tuo adhuc sano, & valente tales gemitus audiveris, quales edebat quum aegrotabat, & paulo post satis concedebat; Existimarem ego, hanc verum non fuisse gemitum, sed non nisi tuam imaginationem; quia ais, quod, quum te levabas, & ut audires, te componebas, tam clare eos non audiveris, quam antea, vel postea, quum in somnum relapsus fueris. Profecto hoc ostendit, eos gemitus non nisi meram fuisse imaginationem, quae soluta, & libera certos gemitus efficacius, & vividius imaginari potuit, quam eo tempore, quo te erigebas, ut ad certum locum auditum dirigeres. Quod hic dico, alio casu, qui mihi elapsa hieme Rhenoburgi acciditⁱⁱ, confirmare, simulque explicare possum. Quum quadam mane, lucente jam coelo, ex somnio bravissimo evigilarem, imagines, quae mihi in somnio occurrerant, tam vivide ob oculos versabantur, ac si res fuissent verae, & praesertim cujusdam nigri, & scabiosi Brasiliani, quem nunquam antea videram. Haec imago partem maximam disparebant, quando, ut me alia re oblectarem, oculos in librum, vel aliud quid defigebam:

Dopis XVII.

Vysoce učenému a rozvážnému muži

Petru Ballingovi

Od B. d. S.

Verze.

Milovaný příteli!

Tvůj poslední dopis, nemýlím-li se z 26. (dne) minulého měsíce, se spolehlivě dostal do mých rukou. Nemálo mne rozesmutnil a nadělal starosti, avšak uklidnil jsem se uváživ tvou rozvahu a sílu ducha, se kterými zvládáš nepřidávat na významu osudu či přesněji nepříjemným pověstem v tu dobu, kdy na tebe tyto protivnosti doléhají se vší naléhavostí. Nicméně můj neklid a starosti o tebe s každým dnem vzrůstají, a proto tě prosím a zaklínám ve jménu našeho přátelství, abys nepovažoval za obtěžující mi o všem napsat. Co se týká (neblahých)ⁱⁱⁱ předzvěstí, které zmiňuješ, totiž že dokud byl tvůj syn ještě živ a zdrav, slyšel jsi jeho stejné sténání, jaké vydával v době své nemoci a tehdy, když umíral, domnívám se, že to nebyly opravdové steny, ale výtvary tvé vlastní obrazotvornosti. Vždyť sám říkáš, že když ses naklonil a zaposlouchal, už jsi sténání neslyšel tak jasně, jako před a potom, tj. když ses pohroužil do snění. To všechno dokládá, že sténání bylo čistou obrazotvorností, která byla-li plně ponechána svému průběhu, dávala jasnější a živější vjem, než když ses naklonil a zaposlouchal směrem k určitému místu. Abych řečené potvrdil a zároveň vyjasnil, použiji jiný případ, který jsem zaznamenal minulou zimu za svého pobytu v Rhijnsburgu. Když jsem se jednou za rozbřesku probudil z těžkého snu, tak obrazy, které mne pronásledovaly ve snu, stály před mým zrakem tak jasně a živě, jako kdyby to bylo ve skutečnosti. Zejména obraz jakéhosi černého malomocného Brazilce, kterého jsem předtím nikdy neviděl. Když jsem obrátil zrak, abych se uvolnil, na knihu nebo na něco jiného, tento obraz téměř zmizel. Ale jakmile jsem opět od toho předmětu odvrátil zrak, pokoušeje se zaměřit na něco jiného, tak obraz onoho černocho přede mnou znovu

quamprimum vero oculos a tali objecto rursus avertēbam, sine attentione in aliquid oculos defigendo, mihi eadem ejusdem Aethiopis imago eadem vividitate, & per vices, apparebat, donec paulatim circa caput dispareret. Dico, idem, quod mihi in sensu meo interno visus occurrit, in tuo occurrisset auditu. Sed quoniam causa longe diversa fuit, casus tuus, non vero meus omen fuit. Ex eo, quod jam narrabo, res clare deprehendetur. Effectus imaginationis ex constitutione vel Corporis, vel Mentis oriuntur. Hoc, ut omnem evitem prolixitatem impraesentiarum sola experientia probo. Experimur febres, aliasque corporeas alternationes deliriorum causas esse, & eos, qui tenacem habent sanguinem, nihil aliud, quam rixas, molestias, caedes, hisque similia imaginari: Videmus etiam imaginationem tantummodo ab animae constitutione determinari; quandoquidem, ut experimur, intellectus vestigia in omnibus sequitur, & suas imagines, ac verba ex ordine, sicuti suas demonstrationes intellectus, concatenat, & invicem connectit; adeo ut fere nihil possimus intelligere, de quo imaginatio non aliqua e vestigio formet imaginem. Hoc cum ita sit, dico, omnes imaginationis effectus, quae a corporeis causis procedunt, nunquam rerum futurarum posse esse *omina*; quia eorundem causae nullas res futuras involvunt. Sed vero imaginationis effectus, vel imagines, quae originem suam ab Mentis constitutione ducunt, possunt alicujus rei futurae esse *omina*; quia Mens aliquid, quod futurum est, confuse potest praesentire. Quare id adeo firmiter, & vivide potest sibi imaginari, ac si ejusmodi res esset praesens; nempe, pater (ut tui simile adducam exemplum) adeo filium suum amat, ut is, & dilectus filius quasi unus, idemque sint. Et quoniam (juxta id, quod alia occasione demonstravi) filii essentiae affectionum, & quae inde sequuntur, necessario in Cogitatione dari debet idea, & pater, ob unionem, quam cum filio suo habet, pars memorati filii est, etiam necessario patris anima de essentia ideali filii, & ejusdem affectionibus, & iis, quae inde sequuntur, participare debet, ut alibi prolixius demonstravi. Porro, quoniam patris anima idealiter de iis, quae essentiam filii

vyvstal se stejnou živostí, dokud pomaloučku nezmizel úplně. Říkám, že s mým vnitřním zrakem se dělo totéž, co s tvým sluchem. Avšak protože příčiny těchto jevů byly zcela odlišné, tak se to, co se odehrálo s tebou, ukázalo být předzvěstí, což se o mém případě říci nedá. Věc se stane jasnější tím, co nyní vyložím.

Jevy obrazotvornosti pocházejí buď z tělesného, nebo duševního stavu člověka. Kvůli stručnosti budu dokazovat pouze na základě zkušenosti. Je známo, že zimnice a jiné tělesné změny jsou příčinou blouznění a že lidé s hustou krví si nepředstavují nic jiného než hádky, skandály, vraždy atd. Na druhé straně vidíme, že průběh obrazotvornosti je podmíněn také čistě duchovní strukturou člověka, neboť ze zkušenosti víme, že obrazotvornost ve všem následuje rozum, řetězcí po pořádku své obrazy a slova (podobně jako rozum řetězí své důkazy) do vzájemné souvislosti. Takže my nemůžeme téměř nic postihnout rozumem, aniž by o tomto předmětu obrazotvornost vzápětí nevytvářela nějaký obraz. Vzhledem k tomu tvrdím, že všechny jevy obrazotvornosti podmíněné tělesnými změnami nemohou být nikdy předzvěstí přicházejících událostí, neboť jejich příčiny v sobě nezahrnují žádné budoucí věci. Ale ty jevy obrazotvornosti neboli ty obrazy, které mají svůj původ v duši, mohou být předzvěstí nějaké budoucí věci, neboť duše může zmateně cítit něco smutného, co se stane v budoucnu. A může si to představovat s takovou živostí a jasností, jako kdyby věci podobného druhu už byly přítomny.

Vezměme příklad podobný tvému: otec natolik miluje svého syna, že se svým milovaným dítětem tvoří jakoby jeden celek. Protože (jak jsem dokázal při jiné příležitosti) v myšlení nutně existuje idea těch stavů, v jakých se nachází esence syna, a také idea toho, co z těchto stavů pochází, a protože se otec z důvodu celku, který vytváří se svým synem, jeví jako část syna, tak i duše otce musí být nutně účastna v ideální esenci syna a ve stavech provázejících tuto esenci, a rovněž vůbec v tom, co z nich vzniká, jak jsem podrobněji dokázal na jiném místě. Dále protože se duše otce ideálně účastní v tom, co

idealiter de iis, quae essentiam filii consequuntur, participat, ille (ut dixi) potest interdum aliquid ex iis, quae ejus essentiam consequuntur, tam vivide imaginari, ac si id coram se habere, si nimirum sequentes concurrunt conditiones. I. Si casus, qui filio in vitae decursu accidet, notabilis erit. II. Si talis erit, quem facillime imaginari possumus. III. Si tempus, quo hic continget casus, non admodum remotum est. IV. Denique si corpus gratia; si, interea dum cum hoc, illove loquimur, gemitus audimus, plerumque fiet, bene constitutum est, non tantum quod sanitatem spectat; sed etiam si liberum, & omnibus curis & negotiis vacuum est, quae externe sensus turbant. Huic rei inservire quoque potest, quod ea cogitemus, quae ut plurimum his similes excitans ideas. Exempli gratia; si, interea dum cum hoc, illove loquimur, gemitus audimus, plerumque fiet, ut, ubi de eodem homine iterum cogitamus, ii gemitus, quod auribus percipiebamus, quum cum ipso loquebamur, in memoriam sint venturi. Haec, amice dilecte, mea de tua Quaestione est sententia. Brevissimus, fateor, fui; sed dedita opera, ut materiam prima quavis occasione ad me scribendi tibi suppeditarem. &c.

Voorburgi, 20 Julii 1664^{iv}

vyplývá z duše syna, tak si (jak jsem řekl) někdy otec může něco z toho, co vyplývá z esence syna, představit tak živě, jako kdyby se to dělo před jeho očima. Aby se to stalo, jsou nutné následující podmínky:

- I. Aby událost, která se synovi v životě přihodí, byla důležitá a významná.
- II. Aby byla taková, že si ji lze v obrazotvornosti lehce představit.
- III. Aby čas, ke kterému se událost váže, nebyl příliš vzdálen.
- IV. Nakonec aby se tělo nacházelo v dostatečně dobrém stavu nejen z hlediska zdraví, ale i ve smyslu osvobození od různých starostí ovlivňujících naše vnímání toho, co přichází zvnějšku.

Tomu může napomáhat také to, že přemýšlíme o takových věcech, které obvykle vyvolávají ideje s nimi shodné. Například jestliže během rozhovoru s tím nebo oním člověkem slyšíme sténání, většinou se pak stane, že když znovu přemýšlíme o tomto člověku, v naší paměti vyvstanou tytéž steny, které jsme vnímali naším rozumem, když jsme s ním hovořili.

Takové je, milý příteli, mé mínění o tvé otázce. Přiznávám, že jsem byl stručný, ale přitom jsem se snažil obstarat ti materiál k tomu, abys mi mohl při první příležitosti napsat atd.

Voorburg, 20. července 1664

Vysvětlivky dle Gebhardtovy edice (str. 394):

ⁱ Versio – označení dopisu, který byl do latinského jazyka přeložen z holandského originálu.

ⁱⁱ Zde je pozoruhodná časová rozpornost. Spinoza se z Rhijnsburgu do Voorburgu stěhoval v dubnu 1663. Pokud hovoří o minuvší zimě a tedy podle datace dopisu o zimě 1663/1664, nemohl ji prožít v Rhijnsburgu. J. van Vloten se domníval, že je možné, že se v zimě 1663/1664 Spinoza ještě jednou do Rhijnsburgu vrátil, aby navštívil své přátele.

ⁱⁱⁱ Výraz v závorce je překladatelův doplněk.

^{iv} Ve vztahu k předchozí vysvětlivce je zřejmé, že datace dopisu je problematická. Buď se jedná o chybnou dataci, správná by měla být 20. července 1663, nebo připadá v úvahu možnost navržená Vlotenem. Proti chybné dataci ovšem hovoří skutečnost, že dopis je stejně datován v Opera Posthuma i Nagelate Schriften. Spíše je přijatelné vysvětlení, že výraz „elapsa hieme“ je Spinozovo nepřesné určení zimy 1662/1663.